

تأثیر مؤلفه‌های سلوک عرفانی بر نظام‌مندی و ایجاد آرامش روانی در خانواده و انعکاس آن بر نگاره‌های اسلامی

چکیده

خانواده اساس اجتماع، اولین سلول سازنده زندگی جمعی انسان، خشت بنای جامعه و کانون اصلی حفظ و ارتقای سنت‌ها، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی است. بی‌شک شالوده استوار پیوندهای اجتماعی و روابط خویشاوندی در بروز و ظهور عواطف انسانی کانون خانواده است. عارفان متقدم و متأخر به اهمیت و نقش سازنده خانواده واقف بوده‌اند. آنان احکام، آداب و اخلاق خانوادگی را در حد لازم و کافی از منابع دینی، اخلاقی و عرفانی فراگرفته و مهارت‌های لازم را کسب کرده‌اند. عارفان در هنرهای اسلامی چون نگارگری نیز دارای جایگاه ویژه‌ای است. بنابراین مسئله مهم در این پژوهش نقش عارفان در نظام‌مندی خانواده و نگارگری اسلامی است. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به رشته تحریر درآمده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که اهل سلوک ضمن مراعات حرمت اهل خانه اعم از همسر یا کودکان خود در توجه و تأمین بهداشت روانی و شادمانی آنان نیز اهتمام خاص ورزیده‌اند. عارفان در برقراری رابطه صمیمانه با همگان به‌ویژه با خردسالان کوشا بوده و در انجام بازی و هم‌کلامی با کودکان همچون خودشان ایفای نقش می‌کردند. در نگارگری اسلامی نیز سلوک عرفانی در قالب راز و نیاز و سماع و معراج قابل مشاهده است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی تأثیر مؤلفه‌های سلوک عرفانی بر نظام‌مندی در خانواده.
۲. بررسی تأثیر مؤلفه‌های سلوک عرفانی بر نگاره‌های اسلامی.

سؤالات پژوهش:

۱. تأثیر مؤلفه‌های سلوک عرفانی بر نظام‌مندی در خانواده چیست؟
۲. تأثیر مؤلفه‌های سلوک عرفانی بر نگاره‌های اسلامی چگونه است؟

کلیدواژه‌ها: خانواده، نظام‌مندی، مؤلفه‌های سلوک، عارفان عملی و عارفان، نگاره‌های اسلامی.

نهاد خانواده و تأثیر تربیتی آن همواره مورد توجه اندیشمندان بوده است. خانواده کانونی است که بذر هویت، فرهنگ و شخصیت هر فرد در آن پایه‌گذاری می‌شود. شناخت عواملی که به تحکیم بنیاد این نهاد مدد می‌رساند امری ضروری و بدیهی است؛ زیرا خانواده کانون اولیه و اصلی ساخت باورها، ارزش‌ها و اخلاق و شخصیت انسان و رشد و سلامت جسمی و روحی افراد است. محیط خانواده می‌تواند انسان را به تعالی و کمالات مادی و معنوی برساند و این در صورتی است که محیط خانواده مملو از اخلاق، سلامت، امنیت، آرامش و آسایش باشد. بر همین اساس، تفکر سکولار و لائیک با استفاده از ابزار و ماشین تکنولوژی مدرن می‌خواهد این مانع مهم و تأثیرگذار را از سر راه خویش بردارد تا جامعه را به فساد و تباهی بکشد. چون منافع خود را در دین‌زدایی، اخلاق‌زدایی، تخریب مقدسات و از بین بردن معنویات و ارزش‌ها می‌بیند (رودگر، ۱۳۹۶: ۲۱). با وجود اینکه عرفان گرایشی معنوی و یک تمایل باطنی انسانی است که در همه مکاتب و ادیان یافت می‌شود، و با آنکه ظرفیت سلوکی آن به جهت دشواریش تعمیم نداشته و ندارد، اما کاربست مؤلفه‌های اثر بخش آن در تعالی نظام خانواده بسیار مفید فایده خواهد بود. البته در سلوک عرفانی موردنظر اسلام، رعایت حدود و ثغور شرع مقدس و اطاعت از اوامر و نواهی الهی برای صعود به مقامات معنوی، امری اجتناب‌ناپذیر است و در لزوم پای‌بندی به ظواهر شریعت برای دستیابی به باطن و حقیقت آن، هیچ جای تردید نیست (شریفی، ۱۳۹۳: ۴۹). بدون تردید، سالک عارفی که به قرب الی‌الله و مقام فنای فی‌الله چشم دوخته است، نه تنها باید به انجام واجبات و ترک محرمات پایبند باشد، بلکه بسیاری از مستحبات همراه با ترک مکروهات را باید در نظر داشته و به آن‌ها به چشم تکلیف الزامی عمل کند. در قرآن کریم هم بر زیست و سلوک معنوی تأکید شده است و فراوان در آیات بر عمل صالح، جهاد، استقامت، اطاعت از خدا و رسول، سرعت در کار خیر، لزوم تسلیم کامل در برابر مشیت الهی تکیه شده است. توجه به آیاتی که اوصاف مؤمنان، پرهیزکاران و صالحان را بیان می‌کند، نشان می‌دهد که نه ایمان بدون عمل صالح مفید است و نه عبادت و عمل صالح بدون ایمان. چنان‌که سرپیچی از اوامر و نواهی خداوند و نادیده گرفتن ضوابط و احکام او، بزرگ‌ترین عامل طرد و لعن الهی و دوری از ساحت قدس او خواهد بود و این قانون کلی و برای همه، حتی پیامبران است (فرزندوحی، احمدی، ۱۳۹۲: ۱۰۰) در این نوشتار سعی می‌شود تأثیر و نقش مؤلفه‌های سلوک عرفانی مانند رضا، توکل، مراقبه، صبوری و عشق‌ورزی در ارتقای نظام خانواده بررسی شود و به بیان نقش تأثیرات مثبت و منفی این عوامل و متغیرها در بهبود فضای معنوی درون خانواده به تفصیل بپردازیم. از سوی دیگر، مسئله عرفان یکی از مضامین مهم در نگارگری اسلامی است بنابراین واکاوی آن در نگاره‌های برجای مانده از دوره اسلامی می‌تواند نکات مهمی را در این باره آشکار سازد.

با وجود آنکه در زمین تأثیر مؤلفه‌های سلوک عرفان بر ارتقای و ایجاد آرامش در فضای خانواده تحقیق مستقل و جامعی انجام نشده است اما در پاره‌ای از مقالات و نوشته‌ها اهمیت و نقش عرفان در بهبود حیات معنوی و زیست سالم اجتماعی به‌ویژه در چهارچوب خانواده مورد توجه قرار گرفته است که به پاره‌ای از آن‌ها اشاره می‌کنیم. جوانی (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان: «تأثیر آموزه‌های عرفانی اسلامی بر نهاد خانواده» منتشر شده در نشریه اسلام پژوهی، شماره چهارم نشان می‌دهد که آموزه‌های نظری عرفان در زندگی انسان در مواردی مانند: معنویت، وسعت دید، تغییر نگاه به زندگی و انسان‌ها، مخالفت با نفس، تزکیه نفس، مراقبه و محاسبه احوال و تأثیر صحبت نقش تربیتی داشته است. سلوک عملی عارفان علاوه بر تقویت و تداوم زندگی خانوادگی دستاوردهایی مانند آرامش باطنی، تلطیف روح،

خوش‌خلقى، نشاط و شادی، اعتدال در معیشت و غیرت‌ورزی را به‌دنبال داشته است. فرزند وحی و احمدی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان: «جایگاه حقوق و اخلاق در خانواده از منظر قرآن و روایات» نتیجه می‌گیرد که اجرای احکام حقوقی در خانواده، حافظ نظم خانواده به‌عنوان جزئی از جامعه است و همچنین شناخت احکام اخلاقی خانواده و عمل به آن‌ها، محبت خانوادگی را سالم و بارور نگاه می‌دارد و در سایه باروری نهال محبت، نظم خانوادگی استوار می‌ماند. خامنه‌ای (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با موضوع «حکمت متعالیه و تدبیر خانواده» منتشر شده در مجموعه مقالات یازدهمین و دوازدهمین همایش بزرگداشت حکیم صدرالمآلهین شیرازی، انتشارات بنیاد حکمت اسلامی صدرا به تبیین چگونگی نظام خانواده در متون وحیانی و حکمی می‌پردازد. شمشیری (۱۳۹۱) در مقاله «عرفان اسلامی و دلالت‌های آن در حیطه روانشناسی ازدواج و خانواده» در نشریه روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی، نشان داده است که ازدواج و خانواده محملی برای سیر عشق از مجاز به حقیقت می‌باشد. مطابق با نگاه عرفان اسلامی، بنیان ازدواج و تشکیل خانواده، ناشی از عشق و رشد آن است. عارفان تصریح دارند که عشق در ازدواج و خانواده، بستر مناسبی برای آگاهی از توجه به دیگری را فراهم می‌آورد.

نتیجه‌گیری

نتایج مطالعه حاضر نشان داد که آموزه توکل بر عواطف و احساسات متوکل اثرگذار است؛ چراکه برای او امیدواری، آرامش و رضایت‌خاطر به دنبال دارد. بر این اساس، نهادهای کردن اخلاقیات به‌ویژه آموزه توکل توسط برنامه‌ریزان نظام سلامت در راستای مقابله با عوامل ویران‌کننده سلامت روان ضروری می‌باشد. آموزه‌ای که می‌تواند با تأمل در آیات و روایات مرتبط، تأمل در قدرت و عظمت الهی، درک حضور فراگیر او در عالم، مطالعه تاریخ و زندگی متوکل‌کنندگان حقیقی در قلب انسان فرونشسته و اثرگذار گردد. در ارتباط با آموزه صبر و شکیبایی هم مثال روابط زن و شوهر در خانواده را آورده است که اشاره می‌کند با صبر کردن می‌تواند بسیاری از مشکلات را به راحتی حل کرد و حتی از کشمکش‌های خیلی بزرگ‌تر هم جلوگیری کرد. قناعت و فقر دو گزینه کاملاً مجزاست. فقر یعنی اینکه ذاتاً چیزی نداشته باشند ولی قناعت یعنی اینکه فرد در زندگی خود سعی می‌کند به دارایی‌های خود قانع باشد و در مصرف هزینه‌های زندگی خود قناعت کند تا بتواند با حداقل امکانات زندگی شاد و خانواده مستحکمی داشته باشند. همچنین نتایج این مطالعه نشان داد که عارفان معاصر و گذشته به اهمیت و نقش سازنده خانواده واقف بوده و به آن توجه داده‌اند. ثانیاً: وظایف، احکام و آداب و اخلاق خانوادگی را در حد لازم و کافی از منابع دینی و اخلاقی و عرفانی فراگرفته و مهارت‌های لازم را کسب کرده‌اند. ثالثاً: خود به‌عنوان همسر و پدر به وظایف و اخلاقیات خانوادگی خود برای حفظ و تقویت وارتقای سلامت جسمی و روحی خانواده اقدام می‌کردند. لذا اکثر قریب به اتفاق آن‌ها دارای همسران و فرزندان صالح و مفید بوده، از صفا و صمیمیت و آرامش و آسایش لازم بهره‌مند بوده‌اند. رابعاً: باتوجه به احساس مسئولیت در قبال مردم و جامعه در طول حیات خویش و در فرصت‌های مناسب افراد را نسبت به اخلاق خانوادگی و سبک زندگی اسلامی آگاه کرده و توجه داده‌اند و در سیره نظری و عملی خویش همه را به عوامل تحکیم خانواده، رعایت حقوق همسر، حقوق فرزندان، حقوق والدین و رعایت عفت و حجاب و ... سفارش کرده و مستقیم و غیرمستقیم پیام داده‌اند که رسیدن به کنالای دنیوی و اخروی و سلامت جسمی و روحی و ارتقا و بقای حیات انسانی و آسایش و آرامش با برخورداری از اخلاق نیک و شایسته در خانه و خانواده میسر و ممکن می‌گردد. عرفان به‌عنوان یکی از عوامل پویایی زندگی فردی و اجتماعی در هنرهای اسلامی نیز به‌عنوان یک مضمون اصلی نمود واضحی داشته است. در این میان، هنر نگارگری به علت نزدیکی که با متون ادبی عرفانی دارد یکی از جلوه‌گاه‌های عرفان است.

منابع و مآخذ

قرآن کریم

- العبادی، قطب‌الدین. (۱۳۴۷). التصفیه فی الاحوال الصوفیه، تصحیح غلامحسین یوسفی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- القشیری، زین‌الاسلام استاد ابوالقاسم عبدالکریم بن‌هوازن. (۱۳۹۱). ترجمه رساله قشیری، ترجمه: ابوعلی حسن بن احمد عثمانی، تهران: علمی و فرهنگی.
- انصاری، خواجه عبدالله. (۱۳۷۹). شرح منازل السائرین، مترجم: عبدالرزاق کاشانی، چ دوم، تهران: الزهراء.
- بابایی فلاح، هادی. (۱۳۹۱). «نقش واسطه‌ای ادبیات فارسی بین عرفان و نگارگری اسلامی». کنگره پیشگامان پیشرفت. تبریزی، فانی. (۱۳۹۳). دلدادگان توحید، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- جوانی، حجت‌الله. (۱۳۸۹). «تأثیر آموزه‌های عرفانی اسلامی بر نهاد خانواده»، دو فصلنامه تخصصی اسلام‌پژوهی، شماره چهارم، ۸۵-۱۰۹.
- خامنه‌ای، محمد. (۱۳۸۸). «حکمت متعالیه و تدبیر خانواده به‌همراه ملاصدرا و مکتب شیراز (مجموعه مقالات یازدهمین و دوازدهمین همایش بزرگداشت حکیم صدرالمتهلین شیرازی)»، تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
- سهروردی، شهاب‌الدین ابوحفص. (۱۳۷۵). عوارف‌المعارف، مترجم: ابومنصور اصفهانی، چاپ دوم، تهران: علمی و فرهنگی.
- رودگر، محمدجواد. (۱۳۹۶). «ماهیت و مؤلفه‌های اخلاق عرفانی»، فصلنامه علمی و پژوهشی حکمت اسلامی، شماره چهارم، ۱۷۷-۲۰۲.
- شریفی پیرجل، سعیده. (۱۳۹۳). «خانواده و آموزه‌های عرفان اسلامی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء، دانشکده الهیات و معارف اسلامی.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۶۳). المیزان، ترجمه: سید محمدباقر موسوی همدانی، قم: جامعه مدرسین.
- غزالی، محمد. (۱۳۶۵). منهاج‌العابدین الی جنته رب‌العالمین، ترجمه عمر بن عبدالجبار و سعدی سلوی، به تصحیح احمد شریعتی، تهران: امیرکبیر.
- عارف‌زاده، الیاس. (۱۳۹۲). «شیوه‌های سلوک در عرفان شیعی»، پژوهشنامه عرفان، دوره ۶، شماره ۱۱، ۱۱۰-۱۳۲.
- علی بابایی، گلنار؛ قاضی‌زاده، خشایار. (۱۴۰۱). «مقامات سلوک در عرفان اسلامی و تجلی آن در دو نگاره سماع صوفیان و مستی لاهوتی و ناسوتی». نگره. ش ۶۲، ۳۸-۱۹.
- غزالی، ابوحامد محمد. (۱۳۸۶). احیاء علوم‌الدین، مترجم: مؤیدالدین خوارزمی، محقق و مصحح حسین خدیوچم، تهران: علمی و فرهنگی.

فرزند وحی، جمال؛ احمدی، فاطمه. (۱۳۹۲). «جایگاه حقوق و اخلاق در خانواده از منظر قرآن و روایات»، فصلنامه سراج منیر، شماره ۱۰، ۱۰۰.

فیض کاشانی، ملامحمدمحسن. (۱۳۷۱). دیوان، انتشارات اسوه، شرح و مقدمه، مصطفی فیضی کاشانی، تهران: نور.

کاشانی، عزالدین محمود. (بی تا). مصباح الهدایه و مفتاح الکفایه، تهران: هما.

کتاب مقدس عهد عتیق و عهد جدید. (۱۳۸۰). ترجمه فاضل خان همدانی، ویلیام گلن، هنری مرتن، تهران: انتشارات اساطیر.

کرمانی، اوحدالدین. (۱۳۶۶). دیوان رباعیات، تصحیح احمد ابومحجوب، با مقدمه‌ای از محمد ابراهیم باستانی پاریزی، تهران: سروش.

مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳). بحارالانوار، ج ۱۰۰، بیروت: دارالحیات.

محمدبن منور. (۱۳۸۶). اسرارالتوحید فی مقامات ابوسعید، مصحح شفیعی کدکنی، تهران: آگاه.

مطهری، مرتضی. (۱۳۳۶). نظام حقوق زن در اسلام، تهران: انتشارات حکمت.

مرزبند، رحمت‌الله؛ زکوی، علی اصغر و حسینی کارنامی، سید حسین. (۱۳۹۴). «نقش توکل در سلامت روانی با تأکید بر آموزه‌های قرآنی»، دین و سلامت، دوره سوم، شماره اول، ۷۳-۸۲.

هوشنگی، لیلا؛ خادمی، سمیه. (۱۳۹۳). «عرفای مسلمان و مسئله تأهل و مجرد سالک»، پژوهشنامه عرفان، دوره ۶، شماره ۱۴، ۳۶.

هجویری، عثمان بن علی. (۱۳۷۵). کشف‌المحجوب، محقق و مصحح ژوکوفسکی/والنتین آکس یریچ، تهران: طهوری.

یثربی، یحیی. (۱۳۶۶). فلسفه عرفان، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.